

## ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՅՈՒՂԱՐԿԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԹԱՂՈՒՄ

Մեր մատենագրութեան մէջ պրպտել և հանել այս նիւթի վերաբերեալ նոյն իսկ կցկտուր տեղեկութիւնները՝ արժանի է հետաքրքրութեան նաև ազգագրական տեսակէտով, բայց ժամանակի սղութիւնը չի ներում հեռաւոր անցեալով զբաղուելու. մենք կրաւականանանք միայն այն աւանդութեան նկարագրութեամբ, ինչ որ գործածական է այժմ էլ միածնում:

Կաթողիկոսի հոգեվարքին, եթէ յանկարծամահ չի եղել, ներկայ են լինում Սինոդի բոլոր անդամները և միաբաններից աւագագոյնները: Հոգին աւանդելուց յետոյ՝ աւագագոյն անդամը «հոգւոց» է ասում և անմիջապէս բժշկի և Սինոդի պրոկուրորի ներկայութեամբ արձանագրութիւն կազմում ու ստորագրւում մահուան մասին: Ապա հանդուցեալի մարմինը հանում են հանդստեան ներքին սենեակներից և մահճակալով դնում Վեհաբանի արտաքին դահլիճներից մէկում. միև բոլոր սենեակների դռները կնքւում են Սինոդի անդամների և պրոկուրորի ներկայութեամբ, որպէսզի հայրապետի գոյքը, կտակը, եթէ ունի, անփառ պահուին:

Այնուհետև Մ. Տաճարի լուսարարապետի կարգադրութեամբ երեք անգամ, ծանր հնչեցնում են մեծ դանգը, որով միաբանութեան և ժողովրդին յայտարարւում է կաթողիկոսի մահուան մասին:

Սինոդի անդամներն անմիջապէս խորհրդի են հաւաքւում. նախ օրագրութեամբ նախանդամին տեղակալ են նշանակւում, եթէ հանգուցեալ կաթողիկոսը իւր կենդանութեան ժամանակ յատուկ կոնդակով չէ հոգացել այդ մասին և կայսերական հաստատութիւն ստացել: Ապա օրագրութիւն են կազմում հետագրով յայտնելու կառավարութեան և ազգին՝ կատարուած իրողութիւնը: Հեռագրւում է Կովկասի փոխարքային, Սոյի կաթողիկոսին, Երուսաղէմի և Կ. Պօլսոյ պատրիարքներին, Ռուսաստանի, Պարսկաստանի, Եւրոպայի և Ամերիկայի բոլոր առաջնորդներին, որպէս զի սրանք էլ հաղորդեն իրենց ստորագրեալ վարչութիւններին: Կարգադրւում է ամենայն օր հոգեհանգիստ կատարել

Հայոց բոլոր եկեղեցիներում, ուր որ կան. իսկ թաղման օրը նաև հանգիստաւոր պատարագ մատուցանել հանգուցեալ կաթուղիկոսի հոգու փրկութեան համար: Մայր Աթոռում ևս ամենայն օր երեկոյեան ժամերգութիւնից յետոյ՝ ամբողջ միաբանութեամբ հոգեհանգստեան կարգ է կատարուում հանգուցեալի երկրաւոր նշխարների վերայ, իսկ մի վարդապետ նշանակուած է հսկող մինչև եկեղեցի բերելը: Իւրաքանչիւր օր երկու հոգի էլ սաղմոս են քաղում մինչև հետգհետէ լրանայ ութ կանոնը:

Եկեղեցի իջեցնելու օրը երկու վարդապետ և մի եպիսկոպոս լուանում են հանգուցեալին և պատանում ներսում. իսկ դուրսը միաբանութիւնը լուացման կարգն է կատարում: Լուանալուց յետոյ՝ մարմինը դնում են կրկին իւր մահճի մէջ, երեսը դէպի արեւելք: Նախ հագցնում են շապիկ և անդրավարտիկ, ապա դրանց վրայ մաքուր, նոր քաթանից սպիտակ պարեգօտ, թևնոցներ, գլխին կնդուղ, ուսերին փակեղ, մէջքին գօտի են կապում. ոտքերին մաշիկներ նոյն կտորից, և ապա սպիտակ քաթանից շուրջաւ Այս բոլորը ներքին պատանն է: Այնուհետև զգեստաւորում են նրան հայրապետական զգեստով, ինչպէս պատարագելիս: Հագցնում են փորուրար յարմարութեան համար, փոխանակ եմփորոնի, բազպաններ, գօտի, հայրապետական կոնքիւ (մախաղ). շուրջաւ, պարանոցին վահաս, գլխին թագ, ձեռքին մատանի, ոտներին գուլպայ և ոսկեթել հողաթափներ: Հայրապետական այն քօղը, որ ձգել է օծման ժամանակ, ձգւում է դարձեալ երեսին: Ափի մէջ թղթի վերայ գրուած՝ դրւում է աւետարանից հետեւալ հատուածը. «Ելի ի Հօրէ և եկի յաշխարհ, դարձեալ թողում զաշխարհ և երթամ առ Հայր», դորա հետ նսեմի նշխար, իսկ ծոցում փօքը ինչ խունկ կամ կնտրուկ: Ապա դնում են դագաղի մէջ:

Ամէն ինչ այսպէս պատրաստելուց յետոյ՝ միաբանութիւնը խմբուում է դագաղի շուրջը և դրան կարգը կատարում: Ոյնուհետև սկսւում է յուղարկաւորութեան թափօրը դէպի այն եկեղեցին, ուր պիտի ամփոփուի հանգուցեալի նշխարները: Մեր հայրապետները միշտ ունեցել են իրենց դամբարան վանքերը, մանաւանդ հնագոյն ժամանակները, աստանդական շրջաններում, բնականաբար այդ կարգը պահուել չէր կարող: Բայց ԺԼ. և մասամբ ԺԹ. դարերում կաթուղիկոսական դամբարան էր Ս. Գայիանէի վանքը, եթէ անհատներ յատուկ ցանկութիւն չեն յայտնել իրենց ձեռակերտ կամ նորոգած վանքերում թաղուելու, ինչպէս Փիլիպպոս Աղբակեցին Ս. Հովսիսիմէում և Նահապետ Ուռհայեցին Շողակաթում: Միայն վերջին ժամանակներս՝ ԺԹ. դարում սովորու-

թիւն է դարձել Մ. Տաճարի զանգակատան կողքերին թաղել հանգուցեալ կաթողիկոսներին:

Յուդարկաւորութեան թափօրի կարգաւորութիւնն այս է: Դա-  
զաղը կրում են լիակատար զգեստաւորութեամբ քահանաներ կամ  
երիտասարդ վարդապետներ: Զգեստաւորութիւն է նոյնպէս հանդի-  
սապետ եպիսկոպոս մի քանի եպիսկոպոսներով, որոնց թիւը  
կարող է մինչև 12 լինել, ինչպէս հայրապետական օծման ժամա-  
նակ: Սովորաբար զգեստաւորութիւնն են միայն թաղման օրը: Դա-  
զաղը շրջապատում են նախ եպիսկոպոսները ըստ աւագութեան,  
հանդիսապետը գլխի կողմը, կեդրոն կազմելով ամբողջ հոգևորա-  
կանութեան: Եպիսկոպոսների առաջ դարձեալ ըստ աւագութեան  
շուրջառ ձգած՝ շարւում են միւս միաբանները: Չորս հոգի դա-  
զաղի վերայ ամպոնովան են բռնում. չորս քշոցակալիւր առանց  
քշոցները շարժելու հետևում են դազաղին: Երկու վարդապետ  
դազաղի առաջից տանում են հայրապետական սևաքօղ խաչն  
ու գաւազանը, իսկ գաւազանակիրը դազաղի յետևից՝ հան-  
դիսապետին մօտ՝ կրում է հայրապետական սևաքօղ ցուպը: Դա-  
զաղի առաջից չորս հոգի խնկարկում են յետ յետ գնալով, երես-  
ները դէպի դազաղը: Նրանցից յետոյ շարւում են խաչ ու խաչ-  
վառ, կերոններ և լապտերներ կրողները, ապա երգիչների դա-  
սերը: Թափօրն առաջնորդում են երկու սևազգեստ շաթիրներ,  
արծաթի դնդաղուի գաւազանները ձեռքներին: Նրանց առա-  
ջից երկկարգ շարւում Մ. Աթոռի ժառանգաւորները՝ ներկայ  
դէպքում ճեմարանի աշակերտներն ու ուսանողները՝ սև վերաբ-  
կուններ հագած: Իսկ դազաղի և հոգևորականութեան յետևից երկ-  
կարգ շարւում են հայ հասարակութիւնների և հաստատութիւն-  
ների պատգամաւորներն ու կառավարութեան ներկայացուցիչը:

Յուդարկաւորութեան ընթացքում չորս անգամ հանգիստ է  
կատարւում Մաշտոցի ցուցման համաձայն, հինգերորդը կատար-  
ւում է եկեղեցու սրահում, վեցերորդը ժամատանը կամ գաւթում  
(այս մասը հայոց եկեղ. ճարտարապետութեան վերայ աւելացել  
է ժԳ. դարում), իսկ եօթերորդը բուն տաճարի դրան առաջ:  
«Բացէք ինձ զդրունսս սաղմոսից յետոյ՝ բացւում է դուռը և  
թափօրը մտնում է տաճարի մէջ: Դազաղը դրւում է իջման սե-  
ղանի և զանգակատան մէջ տեղ նախօրօք պատրաստուած, աստի-  
ճանաւոր, բարձր, սև թաւշապատ սեղանի վերայ, ամպոնովանին  
էլ յարմարեցնում են գլխին: Երկու կողմից դրւում են արծաթի  
մեծ և բարձր աշտանակներ կերոններով, որոնք վառ են մնում,  
իսկ կրծքին աւետարան են դնում:

Նոյն երեկոյիսն ժամերգութիւնից յետոյ՝ կրկին հոգեհան

գիտտ է կատարուում և չորս վարդապետ կարգոււմ են չորս աւետարանները, որ պէտք է աւարտուած լինին մինչև թաղման օրը:

Գերեզմանի պատրաստութիւնն ևս ունի իւր որոշ արարողութիւնը Մաշտոցի համաձայն: Միաբաններից մէկը, սովորաբար լուսարարապետը, կարգոււմ է որոշեալ ազօթքները և ապա բրիչն առնելով՝ խաչաձև գրոշմում է այն տեղը, ուր պիտի փորուի գերեզմանը: Գերեզմանը լինում է կամարակապ, նախօրօք պատրաստուում են պատերը, որպէս զի դադարը մէջն ամփոփելուց յետոյ՝ կարելի լինի անմիջապէս կամարը կապել և ծածկել:

Թաղման օրը դին թաւշապատ սեղանի հետ փոխադրուում է Իջման սեղանի առաջ: Հանդիսաւոր պատարագ է մատուցանուում տեղակալի կամ աւագագոյն արքեպիսկոպոսի ձեռքով աւագ սեղանի վերայ: Ժողովրդի ու հաստատութեանց ներկայացուցիչներն իրենց պսակներով կանգնում են պատշաճ տեղերում, իսկ զգեստաւորուած եպիսկոպոսները՝ մինչև 12 հօգի՝ շարոււմ են դագաղի շուրջը: Ողջունից առաջ պատարագիչ արքեպիսկոպոսը գալիս է Իջման սեղանն է բարձրանում և միւս եպիսկոպոսների հետ կատարում է օծման կարգը: Ամբողջ միաբանութիւնը շուրջառ աւած և ձեռքերին մոմեր բռնած շարոււմ են Իջման սեղանի առաջ: Յաջ, խաչվառ և կերտնակիրները կանգնում են սեղանի երկու կողմից: Ընդհատոււմ է պատարագը և պատարագիչ արքեպիսկոպոսը միւս եպիսկոպոսների աջակցութեամբ օծում է ճակատը և աջ ձեռքը: Ապա սկսւում է հանգուցեալի հրաժարականը: Շատ սրտաշարժ է այս տեսարանը: Նշնեցեալին զգեստաւորուած քահանաները ուսերին դրած շրջեցնում են Իջման սեղանի շուրջը երեք անգամ, իսկ զպիրները ողբաձայն հանգուցեալի բերանից վերջին ողջոյնն են երգում, ուղղած եկեղեցուն, հոգեւորականութեան և ժողովրդին:

«Ողջոյն քեզ, սուրբ եկեղեցի: Ողջոյն քեզ, սեղան սրբութեան: Ողջոյն ձեզ, դասք քահանայութեան. ևս ճանապարհորդեցի առարարիչն իմ»:

«Ողջոյն ձեզ, մանկունք եկեղեցւոյ: Ողջոյն ձեզ, հաւատացեալ եղբարք իմ ի Բրիստոս: Ողջոյն ձեզ, համօրէն ժողովրդականք. ևս ճանապարհորդեցի առ Բրիստոս յոյն ամենեցուն»:

«Ահա հրաժարիմ ի քէն, սուրբ եկեղեցի: Ահա մեկնիմ ի ձէնը, սիրելի եղբարք, իկոչումն վերանորոգողին Բրիստոսի Աստուծոյ մերոյ»:

«Ազօթս արարէք վասն իմ, հարք իմ, եղբարք և որդիք. և օրհնեցէ զձեզ Բրիստոս փրկիչ մեր. պահեցէ հաստատուն ի հաւատս իւր, մինչև ի սահմանեալ կէտ կոչմանս այսորիկ. և

խաղաղութիւն Տեառն եղիցի ընդ ձեզ յաւիտենից յաւիտեանս ամէնս:

Այնուհետեւ դադաղը բազմեցնում են դարձեալ դիասպորանի վրայ և «ողջոյն» են տալիս: Հոգևորականութիւնը մի առ մի համբուրում է աջը կամ աւետարանը, նոյնպէս և ժողովուրդը: Իսկ պատարագը շարունակում է մինչև վերջ:

Պատարագից յետոյ սկսւում է ժամատան կարգը. բայց որովհետեւ Մայր Տաճարը ժամատուն չունի և կաթողիկոսական թաղման պատճառով մեծ բազմութիւն է լինում և անկարելի է դադաղը յետին դասի չորս կողմերը պտրտեցնել, ուստի նոյն կարգը կատարւում է տեղն ու տեղը տաճարի մէջ, միայն ննջեցեալի երեսը դէպք արեւմուտք, արեւելք, հիւսիս և հարաւ դարձնելով:

Ապա սկսւում է յուղարկաւորութիւնը դէպի գերեզմանը, թափօրն ընթանում է ճիշդ նոյն կարգով, ինչպէս եկեղեցի իջեցնելիս նկարագրեցինք: Ծանապարհին չորս անգամ հանգիստ է լինում. էջմիածնում թաղելիս եկեղեցու չորս կողմը: Գերեզմանի ափին կատարւում է թաղման կարգը: Դադաղը դամբարանի մէջ իջեցնելուց առաջ՝ երեք անգամ հանդիսապետը հող է օրհնում, որ ձգւում է խաչաձև գերեզմանի մէջ. իսկ ներսը դնելուց յետոյ՝ կարդում է Յովնանէս առաքեալի Հանգիստը՝ «Էր ընդ եղբարս»... Ապա նորից երեք անգամ հող է օրհնում և խաչաձև ձգւում է ննջեցեալի մարմնի վերայ, որից յետոյ փակւում է դադաղը: Մինչ հոգևորականութիւնը շարունակում է թաղման կարգը, որմնագիր վարպետները փակում են դամբարանի կամարը և ապա հող լցնում: Գերեզմանի թումբը կապելուց յետոյ՝ հանդիսապետը երեք անգամ օրհնում և խաչի նշանով կնքում է գերեզմանը:

Փոքր ինչ հանգստանալուց յետոյ՝ միաբանութիւնը, պատգամաւորները, հիւրերը հաւաքւում են սեղանատուն ճաշ վայելելու, որը վերջանում է հանգստեան շարականով և «հոգւոցով»: Թաղումից անմիջապէս յետոյ՝ հայրապետական աթոռը ծածկւում է սև նափորտով, ինչպէս թագը, խաչն ու գաւազանը սևասքօղ, դրւում է աւազ սեղանի բեմի վերայ, ի նշան աթոռի թափուր լինելուն:

Թաղման օրից սկսած եօթ օր ժամը 11-ին իւրաքանչիւր օր Մաշտոցի ցուցման համաձայն որոշ կարգ է կատարւում, հող են լցնում գերեզմանի վերայ և խաչաձև կնքում: Իսկ երեկոյեան ժամերգութիւնից յետոյ՝ հանգստեան կարգ է կատարւում եկեղեցում: Գերեզմանի վերայ կարգ է կատարւում նոյնպէս տասն և հինգերորդ և քառասուն օրերը և տարելիցին, որից յետոյ և բար են դնում գերեզմանի վերայ: